

Za slovy bohů: šifra mistra Thovta

*„A toto slovo je silnější než rákos Thovtův
a mocnější než nápisy vyryté do kamene.“*

Mika Waltari, Egyptan Sinuhet

Diana Míčková

Ne náhodou nazývali Egyptané hieroglyfy *medu nečer* – slova bohů. Písmo v sobě ukrývalo magickou moc bohů, neboť pocházelo přímo od nich. Za jeho vynálezce byl považován bůh Thovt (egyptsky Džehuti), patron písma a písařů, ale také velký mudrc a mág. Egyptská slova, jazyk a písmo byly totiž magickou mocí přímo protkané. Ať už se jednalo o slova vyslovovaná, psaná na papyrus nebo tesaná do kamene, magie slov a písma prostupuje celým starověkým Egyptem. Cokoli bylo jednou řečeno nebo napsáno, to v sobě ukrývalo potenciální magickou moc, která se za určitých podmínek mohla stát realitou. Velmi těsná spjatost magie s mocí slov a myšlenek je vyjádřena už tím, že samotná personifikovaná Magie (*Heka*) je často doprovázena bytostmi, označovanými jako *Hu* a *Sia*. *Hu* se dá chápat jako personifikované „Slovo“ nebo „Výrok“ a *Sia* coby „Myšlení“, „Vědění“ nebo „Vnímání“.

Magie slov, jazyka a písma

Staroegyptské slovo *heka*, které překládáme jako magie, znamenalo však mnohem víc. Tato síla byla považována za přirozenou součást světa, ba dokonce za něco, co udržovalo svět pohromadě a bez čeho by celý vesmír nikdy nevznikl ani nefungoval. Byla darem, který dostali lidé od bohů, jak se můžeme dočíst v *Naučení pro krále Merikare* (XLVII, 7–8), literárním díle z doby Střední říše (přibližně 1994–1797 př. n. l.): „*Stvořil (tj. stvořitel) pro ně magii jako zbraň, aby zabránila (všemu zlému), co se může stát, aby (nad nimi) bděla dnem i nocí.*“ To však neznamená, že by na magii bylo nahlíženo jako na něco temného; rozdělení magie na „dobrou“ či „zlou“ nebo „černou“ a „bílou“ přišlo mnohem později. Staroegyptská magie sama o sobě byla z hlediska morálky neutrální (Landgráfová 2013).

Magie mnohem víc než na jakémisi nadpřirozeném základě nebo snad víře stála na tom, že člověk, který chtěl užít magie, musel vědět a znát. Byla součástí egyptského zkoumání světa, něčím, co v jistě podobě studovali jen ti nejvzdělanější a vysoce postavení (Raven 2012: 14). Náboženské a magické texty byly zřejmě uchovávány v chrámových knihovnách, kde byly také zapisovány a studovány. Znalost těchto textů, stejně jako magie v nich obsažená, byla považována za exkluzivní. To souvisí i s tím, že egyptské písmo uměla číst jen nejvyšší vrstva společnosti (Baines 1983), tudíž už samotná schopnost číst a psát byla považována za zvláštní a magickou. Přístup k nábožensko-magickým textům byl vyhrazen jen určitým vyškoleným či zasvěceným osobám, neboť kdyby se k takovým textům dostali prostí lidé, nevěděli by, jak jim rozumět, což by mohlo narušit *maat* – odvěký řád vesmíru, a vést dokonce k pohromě. Tak mudrc Ipuver ve svém bédování nad zkázou Staré říše (asi 2700–2180 př. n. l.), sepsaném o něco později, uvádí vedle jiných katastrof i to, že magické texty pozbyly své ceny a mohou se stát nebezpečnými kvůli tomu, že je opakují obyčejní lidé: „*Vskutku, magická říkání jsou prozrazena! Všechna zaříkání jsou zmařena, neboť si je pamatují (i prostí) lidé.*“ (Nářky Ipuverovy 6,6–6,7, překlad Vachala 1992: 49).

Magie provázela člověka ve starém Egyptě od narození až do smrti a dokonce i po ní. Kdo chtěl bezpečně projít podsvětím, musel s sebou mít texty dnes označované jako „texty pro dosažení zászvěti“ – jedná se o soubory textů vycházející ze starých náboženských tradic, které se postupně vyvíjely. Nejstarší známé jsou tzv. Texty pyramid – jak už název napovídá, tyto texty byly zapisovány na zdi hrobek králů a později i členů panovnickovy rodiny. O něco mladší jsou Texty rakví – svůj název získaly díky tomu, že většina nalezených exemplářů těchto textů pochází právě z rakví, a to nekralovských osob. Tyto texty byly zapisovány ale i na další předměty pohřební výbavy a zřejmě také na papýry, z nichž se však bohužel mnoho nedochovalo. Zřejmě nejznámějším příkladem těchto textů jsou tzv. Knihy mrtvých, objevující se za Nové říše (cca 1543–1080 př. n. l.), v kteréžto době se objevují i další soubory textů. Tyto texty měly svému majiteli pomoci při orientaci na cestě podsvětí říší a také mu umožnit přestát všechny zkoušky a nebezpečí, která zde mohla číhat na každém kroku. Jedinou možností, jak všem těmto nástrahám odolat, byla

znalost správných (magických) slov a jejich správné použití.

Magie těchto textů mohla spočívat už v tom, jakým způsobem byly zapsány. Každý znak hieroglyfického písma měl totiž svou moc, a v jistých případech mohl dokonce ožít, což bylo také důvodem, proč byly na některých nápisích potenciálně nebezpečné hieroglyfy úmyslně ničeny či poškozovány (Landgráfová 2013).

Jelikož hieroglyfy i staroegyptský jazyk skýtají mnoho prostoru pro symboliku, slovní hříčky a skryté významy a roviny, přečíst tyto texty a správně jim rozumět mohlo být obtížné i pro samotné Egypty. Jedna jediná věta nebo jedno jediné slovo mohly skrývat mnohé významy, které případně zase upozorňovaly na něco dalšího. Velmi tedy záleželo na tom, jak pečlivě a jak hluboko mezi řádky se ten, kdo tyto texty četl, dovedl díky svým vědomostem dívat, neboť na rozdíl od dnešního přístupu bylo pro starý Egypt typické nejen to, že slova či koncepty těmito slovy vyjadřované měly mnoho rovin, ale také to, že ač se tyto roviny mohly zdát odlišné nebo rozporuplné či protichůdné, často platily všechny najednou a/nebo ukazovaly věci z jiného úhlu pohledu a také tak měly být vnímány.

Důležité bylo také vyslovit správná slova ve správném pořadí, ve správný okamžik a na správném místě. Vyslovení správného slova nebo jména bylo velmi důležité, neboť tato slova a jména v sobě skrývala celou podstatu pojmenovávané věci nebo bytosti. Dokonce samotná magie (*heka*) mohla být s vyřčeným slovem nebo výrokem přímo identifikována. Některá kouzla či říkání jsou označena stejně jako hieroglyfy, *među nečer* (Ritner 2008: 35). Kdo znal správná slova, mohl bezpečně projít všemi nástrahami podsvětí, ovládnout magii a stát se mocným jako samotní bohové.

Aby ovšem člověk magická slova správně přečetl, vyslovil, pochopil a použil, musel si je také pamatovat a v nejlepší případě už nikdy nezapomenout. Vzhledem k tomu, že neexistuje ani jediný totožný soubor Textů pyramid, Textů rakví ani Knihy mrtvých a že Texty pyramid byly zřejmě známy dlouho předtím, než začaly být zapisovány na zdi kralovských hrobek, jelikož se v nich například vyskytuje mnoho archaických výrazů (Hodge 1975: 334), zdá se, že za vším musely ještě stát jakési ústně předávané vědomosti, které zkrátka musel mít dotyčný „v hlavě“. Na mnoha místech Textů rakví se objevují zmínky o tom, že je třeba rozpomenout se na něco, co člověk kdysi zapomněl, nebo něco naopak v mysli stále držet a nezapomenout (a to třeba i pomocí nějaké formy magie).

Zdá se, že bylo tedy třeba pamatovat si správné slovo či slova (*hu*), mít určité vědomosti nebo znalosti, případně vědět, jakým způsobem se na text či říkání dívat (*sia*), a tak se dostat až ke znalosti magie (*heka*).

Magické slovo na počátku

Podle jedné z četných egyptských představ o vzniku světa stála za jeho stvořením právě magická moc slov. Jedná se o tzv. menoferskou teologii (podle města Mennofer, dnešní Memfis), jejíž nalezený opis pochází z období 25. dynastie (asi 745–664 př. n. l.), nicméně původní text může být mnohem starší. Podle tohoto textu byl svět stvo-

řen bohem Ptahem, a to pomocí jeho srdce a jazyka, zastupujících zde myšlení (*sia*) a slovo (*hu*). Díky síle či magii myšlenky, která se přenesla do slov, vzniká celý svět. Tvořivá moc myšlení a slov je zde jasně vyjádřena: „*On(o)* (tj. buď srdce, nebo Ptah) *je to, co je zdrojem všeho vědění, a jazyk opakuje to, co srdce vymyslí / o čem srdce přemýšlí.*“ I zde se objevuje spojitost s písmem: „*Všechna slova bohů / každý hieroglyf vznikl z toho, co vymyslelo / o čem přemýšlelo srdce a co přikázal jazyk*“ (Menoferská teologie, 56–57).

Dokonce i ve velmi odlišně pojaté héliopolské kosmogonii (podle města Héliopolis, egyptsky Iunu, starověkého kultovního centra slunečního boha) se objevuje zmínka o magické moci slov. Zde jako stvořitel vystupuje sluneční bůh Atum, jehož jméno je samo o sobě slovní hříčkou se slovem *tem*, které může znamenat „zastavit se“, „přestat“ nebo „zanikat“, ale stejně tak „být úplný“, „celý“ nebo „dokončený“, případně prostě „všechno“. Tak je už pouhým jménem tohoto božstva vyjádřena jeho přítomnost na počátku světa, kdy ještě neexistovalo nic, stejně tak jako možnost vytvořit z této nicoty všechno. I podle této verze stvoření získává vesmír definitivní podobu a odlišnost jedné věci od druhé teprve tehdy, když dá tento sluneční bůh věcem jejich jména. Stejně tak v říkání 1130 Textů rakví, kde promlouvá Atum o tom, jak stvořil svět, se mimo jiné vyskytuje tento výrok: „*Slovo (Hu) provází Magii (Heka).*“

V Textech rakví se dokonce můžeme dočíst, že na počátku vesmíru stála přímo magie, ať už jako (magická) síla nebo ve své personifikované podobě jako bůh Heka. Jedná se o říkání 261:

„*Jak se stát (bohem) Heka/magii/mágem*

Ó vznešení, (kteří jste) v přítomnosti Pána všeho, hleďte, přišel jsem před vás, mějte přede mnou strach, vzhledem k tomu, co víte. To mě stvořil Jediný Pán, (když) ještě v této zemi neexistovala dualita, (když) vyslal jediného, jenž jedná ve své jedinečnosti, ve vycházení z jeho úst, jako ten, jenž je statečný svým ka¹ v ochraně svých lidí, když Devatero² bylo v jeho Oku³, když mluvil s Cheprerem⁴, s ním, aby mohl být mocnější než on, když se zmocnil svého výroku/magie. (To) já jsem syn Té, která zrodila Atuma, jsem ochranou toho, co přikázal Jediný Pán, já jsem ten, kdo dal život Devateru (...). Já jsem ten, který (jakmile) si přeje, tak koná/jedná, jehož standarta je vysoko, úplný/vybavený bůh, podle rozkazu Té, jež stvořila Atuma, vznešený bůh, který jí a mluví svými ústy.

Mlčte kvůli mně, pokloňte se mi, (neboť) jsem přišel, abych pošlapal býky nebes a ujal se, býci oblohy, této své velké hodnosti pána kau a dědice Atumova. Přišel jsem, abych se zmocnil svého místa a přijal svou důstojnost, (neboť) mně patřilo vše, (ještě než) jste vznikli vy, bohové. Já jsem Heka/magie (heka)/mág.“

Z tohoto textu lze vyvozovat, jak bylo v Egyptě na magii nahlíženo, neboť toto říkání je nejdelším zachovaným vyjádřením pojetí magie, jak ji popsali samotní staří Egypťané. Z hlediska zádušních textů může jít jak o přeměnu zemřelého v boha Heku, tak v magickou moc jako takovou, nebo v toho, kdo magii ovládá. V egyptských textech často nelze vzhledem k propojení těchto pojmů rozeznat, zdali se jedná o koncept magie či magické síly, nebo její projev či personifikaci (Ritner 2008: 26).

Obr. 2 Část nábožensko-magických textů z východní stěny lufavoy hrobky v Abúsíru, které se týkají vycházejícího slunce (foto M. Frouz)

Magická moc (*heka*) je zde prvotním hybatelem, který existoval dávno před stvořením světa, jak jej známe, a bez jehož zásahu by svět nikdy nebyl stvořen. Magie se objevuje už i před stvořením bohů a v tomto kontextu se o magii píše i v mnoha jiných textech. Například v tzv. Knize nebeské krávy, jednom z zásvětích textů z Nové říše, říká sluneční bůh Re: „*Mé ba⁵ je magie, která je starší než čas*“ (Kniha nebeské krávy, 220, viz Piankoff – Rambova 1955: 27–34).

Magie má totiž schopnost vytvořit „něco z ničeho“ (podle J. Janáka). Jelikož Egypťané vnímali čas částečně cyklicky, magie byla nezbytná pro trvání a neustálou obnovu světa a uchování řádu *maat*. Vzhledem k tomuto cyklickému pojetí se pak užití magie svým způsobem vždy stávalo opakováním tohoto stvořitelského aktu, neboť magická moc stále fungovala na principu „vytvořit něco z ničeho“.

Jak je zde zmíněno, *heka* byla považována za tak mocnou sílu, že před ní měli respekt i samotní bohové. Podobné tvrzení můžeme najít i v jiném textu z Textů rakví, říkání 648: „*Svou mocí rozšiřuje (tj. magie/heka) strach mezi bohy, kteří byli stvořeni po ní (...). To magie je ta, která vznikla sama ze sebe.*“

Zajímavý je také výrok „*já jsem syn Té, která stvořila Atuma*“. Podle egyptské mytologie, jak je nám známa, totiž žádná matka Atuma neexistuje, jelikož Atum se vždy objevuje jako prvopočáteční božstvo, které stvořilo vše

samo od sebe či ze sebe. Možná by se mohlo jednat o vyjádření toho, že magie stála skutečně na počátku světa nebo že je to samostatná síla, kterou Atum nestvořil jako ostatní věci ve vesmíru, ale která existovala, když ne před Atumem, tak alespoň zároveň s ním, což by mohlo také znamenat, že tato magická síla je silou „nezávislou“ na bozích a jejich konání, vzniklou sama od sebe, či spíše silou, která „už existovala před začátkem světa“.

Jasně se zde také objevuje odkaz na tvořivou a magickou moc myšlenek a slov – samotná magie, ať už ve své personifikované či nepersonifikované podobě, se objevuje jako síla, která vystupuje z úst stvořitele, tedy vychází z (magické) moci slova nebo slov. Jedná se tudíž o magii v podobě slova vysloveného na počátku světa nebo magických slov vyslovaných knězem či mágem v kterýkoli čas. Stejně výrok „*jsem ten, který činí, jakmile si usmyslí*“ jasně odkazuje na tvořivou moc myšlenky – bůh Heka, tedy magie a také v něj/ní přeměněný zemřelý, přenáší své myšlenky do reality, aniž by cokoli dělal, stačí jen, když na něco pomyslí, a daná věc se okamžitě děje. Z myšlení pak přechází tato magická moc do slov – magie (*heka*) byla podle tohoto říkání stvořena slunečním bohem dříve než slovo (*hu*), tudíž při vzniku slov na ně tato magie byla přenesena, a díky ní se tak sama magická slova mohou přenést do reality, tedy mohou být stvoření bohové a celý vesmír (Ritner 2001: 49).

Jelikož se toto vše odehrává na počátku světa, kdy ještě neexistoval čas ani prostor, je magie mimo ně. Egypťsky je tato „bezčasovost“ nebo počátek času označován jako *sep tepi a pavet tepit*, přičemž oba pojmy odkazují k mytické době na počátku, nicméně pojem *sep tepi* je ve staroegyptském pojetí vnímán z jistého pohledu cyklicky, tudíž se může za určitých okolností v jistém smyslu opakovat (Janák 2009: 148–149). Tento počátek času se tedy „aktivuje“ při (každém) užívání magie, které se tudíž vlastně vždy odehrává mimo čas a prostor, a magická moc se proto může přenášet do kteréhokoli místa a času a pracovat pro toho, kdo magií vládne, stále stejně – třeba „jen“ skrze představivost a myšlenky.

Zapomenutá slova starých Egypťanů: magie psaná do věčnosti

V říkání 1016 Textů rakví čteme: „*Zmocnil jsem se Slova (Hu), (jelikož/a tak) mám moc nad Myšlením (Sia)*“. Vzhledem k tomu, že v egyptských textech jsou často vynechávány spojky, lze se jen dohadovat, zdali se jedná o dvě skutečnosti, které platí obě najednou, nebo jedna vychází z druhé. Tento text můžeme interpretovat takto: „Zmocnil jsem se slova, (a tak) mám moc nad myšlením“, ovšem stejně dobře také takto: „Zmocnil jsem se slova, (jelikož) mám moc nad myšlením“. Zřejmě ale nejde nikterak o to, rozhodnout se pro jednu z těchto variant, neboť jak již bylo zmíněno výše, Egypťané rádi ukazovali věci z různých pohledů, které mohou vypadat naprosto rozporuplně. Tento výrok vyjadřuje velmi těsnou spjatost magické moci slov a myšlení, které se vzájemně prolínají, spjatost tak těsnou, že jedno nemůže existovat bez druhého a ovládnutí jednoho je zároveň klíčem k druhému. Nicméně zde významy tohoto úseku nekončí, *Hu* může znamenat slovo stejně dobře jako výrok a *Sia* není jen myš-

lení, ale také vnímání nebo vědění. Je zde tedy vyjádřeno i to, že znalostí správného slova či výroku nebo všeobecně (magické) moci, kterou mohou slova mít, lze získat moc také nad vnímáním nebo nabytí určité vědomosti. Stejně tak se můžeme opět podívat z druhé strany, kde se nabízí možnost, že díky tomu, že člověk získá určité vědomosti nebo ovládá své vnímání, a ví tedy, jak se na věci správně dívat a jakým způsobem o nich uvažovat, může najít správná slova a objevit jejich hodnotu. V přeneseném významu, i vzhledem k výše zmíněné menoferské kosmogonii, by pak ono Slovo mohlo znamenat potenciální (magickou) moc nad tím něco „stvořit“ díky tomu, že člověk má tu správnou vědomost nebo se dokáže na věci správně dívat, případně je prostě správně „vymyslet“. Jako by si už i staří Egypťané byli dobře vědomi „moci“ vyřčených slov a myšlenek jimi vyjádřených, stejně jako vlivu různých významových rovin nebo přenesení smyslu celého konceptu s pomocí správného či špatného pohledu/výkladu a pochopení/vnímání jednotlivých myšlenek a slov.

Jistě není náhoda, že za největší mágy byli v Egyptě odedávna považováni kněží s titulem, který je překládán jako „(vrchní) kněz předčítatel“, nicméně doslova znamená „ten, který je pod svítkem“, tzn. ten, který jej nese. Tito kněží předčítatelé měli zřejmě na starosti magii jako takovou a texty s ní spojené. Z doby faraona Mentuhotepa II. (asi 2064–2013 př. n. l.) pochází autobiografie jistého Antefa, který ve výčtu svých titulů mimo jiné uvádí, že byl právě knězem předčítatelem, a tento Antef o sobě píše: „*Já jsem (byl) ten, pro něhož byl otevřen obsah všech zásvětních knih (...), bylo (mi) to umístěno do srdce, ale nikdy to nepřešlo přes rty*“ (Ny Carlsberg 1241, podle Landgráfová 2011: 42).

Kněz předčítatel měl k těmto magickým textům přístup, měl je tedy znát, ovládat a správně jim rozumět. Jelikož samotný staroegyptský termín nic o předčítání neříká, nabízí se možnost, že to byli právě tito kněží, kteří nejenže texty předčítali, ale také předávali onu již zmíněnou ústní tradici a případně uměli celé texty recitovat a vysvětlovat z paměti. Není také bez zajímavosti, že rituální texty, které měly být při jistých úkonech odříkávány, mohou být označovány jako „to, (na) co je/má být pamatováno“ (TLA: *sh3.w*).

Takto to vlastně teoreticky mělo fungovat se všemi zásvětními texty: Ten, kdo chtěl tyto texty užít, je měl umět odříkat a samozřejmě správně pochopit. V mnoha textech se objevují zmínky o pamatování si správných slov, vybavování si slov zapomenutých nebo naopak zdůrazňování důležitosti toho, aby se některá slova nikdy nezapomněla.

V mnoha říkáních je také jasně vyjádřeno, že dotyčný si vzpomíná na něco, co kdysi zapomněl, tedy na něco, co už kdysi věděl, naučil se a možná už také vyzkoušel, a nyní to musí pouze ve své mysli nalézt a pak použít, popřípadě možná „pouze“ převést do skutečnosti skrze správné vyslovení nebo skrze pomyslení na onu věc. V říkání 657 Textů rakví, které je více než výstižné už svým titulem „*Jak se rozpomenout / Jak si (za)pamatovat magii*“, je psáno: „*Zmocňuji se toho a našel jsem na svých ústech to, co jsem (předtím) zachytil a našel ve svém těle (...). Strážil jsem to ve svých ústech/svémi ústy (...) a tak se mohu zmocnit toho, co dávají mě rty. (...) Vzpomněl jsem si / Zapamatoval jsem si / Pamatoval jsem si (na) všechnu magii, která je v tomto mém těle.*“

Magická moc slov, písma a zapamatování je více než zřejmá, a stejně tak zde opět můžeme vidět odkaz na to, že tyto vědomosti byly do jisté míry střežené a tajné.

Další výmluvný příklad můžeme číst v říkání 467:

„Mocná a velká je tato má magie, která je v tomto mém těle a na všech mně patřících místech. Já mám (celou, dobrou) paměť/vzpomínku na to, co jsem zapomněl. (...) Přiděluji slovo tomu, kdo jej zná / kdo (o něm) ví / kdo ví (jak jej použít). (...) Přišel jsem sem, můj ‚duch‘ je za mnou a mé slovo přede mnou, Paní Obou zemí, upevni mou magickou moc / upevnil jsem svou magickou moc, (neboť) si vzpomínám na to, co jsem zapomněl.“

Opět se zde pojednává o propojení myšlenek, znalostí a slov, stejně tak jako o rozvzpomenutí se a pamatování si něčeho, co dotyčný kdysi zapomněl, čímž se posilují nejen jeho vědomosti, ale i jeho magická moc. Jasně je zde vyjádřena skutečnost, že k tomu, aby člověk mohl použít magické slovo, musí disponovat určitou znalostí. Ten, kdo říká pronáší, přiděluje nebo přenáší moc magického slova a schopnost s ním zacházet těm, kteří vědí, jak jej užívat, kteří tedy zřejmě mají jakousi znalost nabytou o této formě magie v předchozí době. Tato věta ale zároveň sděluje i to, že zemřelý ví o slovu či slovech toho, kdo tato slova zná – to znamená, že ví o existenci (magických) slov nebo výroků, zřejmě známých jenom někomu, a může je používat. Nicméně tento výrok může znamenat i to, že se počítá s tím, že kdo ví o tomto slovu, zná i jeho moc a působení, a tudíž jich může užívat, a kdo tedy zná ono tajné či magické slovo, automaticky tím získává znalost jeho obsahu a je na něj přenesena jeho moc.

Následnou větu lze vyložit dvěma způsoby, přičemž opět zřejmě platí oba najednou: Zemřelý žádá Paní Obou zemí, což je odkaz na některou z egyptských bohyní (zřejmě Eset), ať je posílenu jeho magická moc, jelikož si vzpomněl na vše, co je k tomu potřeba. Druhá varianta říká, že jeho magie již upevněna je, neboť právě díky tomu, že si vzpomněl na vše, na co měl, se jeho magická moc posiluje. Magie, moc slov a působení paměti jsou zde velmi těsně propojeny a na jistých úrovních se překrývají, přičemž jsou pro správné fungování zařikání naprosto nezbytné.

Ovšem aby cesta podsvětím byla ještě těžší, objevují se zde zlovolné bytosti, jejichž záměrem je dotyčnému zabránit, aby si vzpomněl nebo pamatoval na to, co má vědět, zapečetit mu ústa a tím mu zabránit, aby vyslovil správná (magická) slova, vkládat do jeho mysli špatné či falešné vzpomínky či připomínky a způsobovat, aby se změnila jeho paměť nebo realita a on nedovedl rozlišit, která slova a vzpomínky jsou správné či skutečné a které nikoli.

Některá říkání mají být tedy magickou obranou, jak čteme například v říkání 453:

„(Jak) zahnat toho, kdo poskytuje (špatnou) paměť/vzpomínku v říši mrtvých a toho, který přichází, aby zapečetil ústa člověka v říši mrtvých.“

Ó vy, kteří stínáte hlavy a řezáte krky, kteří vkládáte (špatné) vzpomínky do úst zemřelých a kteří zavíráte ústa zemřelých kvůli magii, která je v jejich tělech! Ty neodsekneš mou hlavu, neodetneš můj krk, ty nedáš připomínku/vzpomínku do těchto mých úst a nezapečetíš má ústa kvůli magii, která je v mém těle, stejně jako to (ne)uděláš (žád-

němu) z ostatních zemřelých kvůli magii, která je v jejich tělech. (...) Půjdeš-li proti mně, budu já mluvit proti tobě, (ale když) nepůjdeš proti mně, nebudu mluvit proti tobě a Suovi⁶ popravčí se odvrátí.“

Ten, kdo užívá toto říkání, tedy odhání jakési „našepťavače“, podsvětní demony, kteří se nejen jemu, ale i všem ostatním zemřelým snaží zabránit, aby vyslovili magické výroky a svou magii vůbec použili, neboť z ní mají hrůzu, jelikož vědí, že by je mohla zničit nebo odhalit.

Jak už bylo řečeno výše, jasným záměrem těchto bytostí je vkládat do mysli člověka špatné vzpomínky nebo připomínky, aby si nemohl vzpomenout na správná slova, a toto říkání tomu má zabránit. Otázkou je, zdali jde o ochrannou funkci magie jako takové, která je jednoduše odežene svou silou, či o magii, která dotyčnému pomůže najít ve své paměti správná slova a vzpomínky a rozlišit je od falešných nebo nesprávných, případně (a vzhledem k typickému egyptskému pohledu na věci z různých úhlů nejpravděpodobněji) o obě tyto funkce najednou. Možná by pak tato magická moc nebo nějaká její forma, ať už je jí míněno cokoli, mohla fungovat jako něco, co pomůže rozlišit správné představy od představ podstrkovaných do mysli demony. Pomocí těchto představ by pak bylo možné vzpomenout si na správná slova a vyslovit správný magický výrok.

Na tomto místě možná není bez zajímavosti poznamenat, že za jistých okolností může být paměť skutečně zrádná a člověk opravdu nedovede odlišit své vlastní vzpomínky od falešných, uměle vykonstruovaných. Tento fenomén je znám jako „syndrom falešné paměti“ a byl prokázán množstvím psychologických experimentů (viz např. Loftus – Ketcham 1994). Mj. z nich vyplývá i to, že takové vzpomínky lze za jistých podmínek člověku dokonce úmyslně vsugerovat. V kontextu těchto výzkumů by se však možná našla ještě jedna zajímavá souvislost – podle nich jsou tyto vzpomínky prakticky nerozeznatelné, nicméně rozdíl je v tom, jak se vybavují. Vzpomínky nejsou trvalým a dokonalým otiskem pamatovaného, ale při rozpomínání se vždy jaksi „zpětně skládají“ z mnoha různých druhů informací, které jsou závislé na různých faktorech, přičemž na vybavování skutečných vzpomínek se (na rozdíl od těch falešných) významnou měrou podílejí centra řeči, tedy: Lidé si je vybavují primárně přes fonetickou strukturu (Koukolík 2012: 150–154). Pokud je možné dobrat se „správné“ vzpomínky na základě její fonetické hodnoty, nabízí se zde úvaha, že hieroglyficky psané texty pro dosažení zázsvětí měly skutečně funkci mnemotechnických pomůcek. Při pohledu nebo vzpomínce na písmo, které mohlo vzhledem ke svému obrazovému charakteru fungovat jako paměťový obraz v mysli, bylo možné si vzpomenout na jeho výslovnost, a tak se dobrat správné vzpomínky či připomínky, ať už jí bylo cokoli. Možná že i z tohoto důvodu byly přesná výslovnost a bezchybné přeríkávání slov tak důležité. Přestože staří Egypťané nepřikládali mozku jako takovému žádnou zvláštní důležitost, je možné, že různých schopností paměti si byli dobře vědomi. Stejně tak jim byla v jistých případech známa její nespolehlivost, a proto se jí pokoušeli zabránit, ať už prostřednictvím magických zařikáadel či paměťových pomůcek.

V mnoha říkáních se v souvislosti se vzpomínáním zmiňuje, že ten, kdo říkání vyslovuje, si vzpomíná na něco, co

už zřejmě kdysi věděl, ale zapomněl. Na tomto místě by snad bylo možné uplatnit mnemotechnické pomůcky, neboť přesně si vzpomenout na něco naučeného, zvláště když chyba by mohla mít fatální následky a člověk se danou věc naučil hodně dávno, může být značně obtížné. Pokud ale staří Egyptané skutečně používali nějakou formu paměťových pomůcek, mohl by tento výrok vyjadřovat přesně to, co říká – při užití těchto pomůcek je totiž na základě mentálních obrazů možné vzpomenout si na naučené věci i po dlouhém časovém období, což za normálních okolností možné není. S pomocí mnemotechniky se stačí naučit původní informace pouze jednou, a pokud se správně zakódují, při vybavování obrazu je možné vyzvat za ním obsažené informace i po velmi dlouhé době (viz např. Yates 1966). Je ovšem potřeba mít onu počáteční znalost, kterou poté pomůcka (obraz či paměťový háček v písemné podobě, v případě hieroglyfů obojí v jednom) připomene. Kdo však nemá znalosti do těchto pomůcek „zašifrované“ (a možná právě ústně předávané), ten před sebou vidí pouze poněkud zmatené obrazy nebo slova bezesmyslu. Pokud si tedy někdo chtěl vzpomenout na to, co zapomněl, musel, stejně jako při užití magie, vědět a znát.

Z uvedených textů vyplývá, že magická moc slov a myšlenek byla ve starém Egyptě opravdu velmi důležitá a je velice těsně spjata jak s magií, tak s pamětí. Samotná magie je velmi často spojována s mnemotechnickými principy a symboly (Hodge 1975: 332) a staroegyptské náboženské a magické texty jsou těchto zmínek plné. Památovat si přesně určitá slova nebo obsah některých spisů bylo jistě důležité nejen v podsvětí, zvláště přihlédneme-li k tomu, že některá říkání ze souboru textů pro dosažení zázvěti se nemusela původně vůbec vyskytovat ve funerálním kontextu, ale byla užívána kněžskými už za života, a tak mnohé, často velice podobné zmínky můžeme najít i v mnoha jiných textech.

V některých autobiografiích např. o sobě jejich autoři tvrdí, že byli těmi, kteří znali tajemství hieroglyfů, ovládali magická slova, vždy si pamatovali a nezapomínali nebo znali správná slova, přestože nebyla zapsaná. Hodnostář Irtisen z doby 11. dynastie (cca 2137–1994 př. n. l.) ve své autobiografii uvádí: „*Já znám tajemství hieroglyfů (...), využíval jsem všechna magická říkání, a žádné mi neuniklo, neboť jsem byl vynikající v tomto umění.*“ V další autobiografii z doby faraona Senusreta I. (cca 1964–1919 př. n. l.) o sobě nositel pečeti Antef říká: „*Já jsem ten, který si vždy pamatuje bez zapominání, ten který hledá a nalézá.*“ A jeho jmenovec z téže doby o sobě píše: „*Já jsem ten, který čte skryté věci, kdo proniká do starých spisů (...), který ví víc, než moudří (...), a který zůstává přesný, když hovoří, aniž by měl (svá slova) zapsaná*“ (Louvre C 14, Louvre C 167–E3111, Louvre C 168, podle Landgráfová 2011: 81–82, 142, 145–146).

Nakolik však bylo toto memorování užíváno ve skutečnosti, jak k němu sami Egyptané přistupovali a jaké techniky případně užívali, zůstává záhadou. Vzhledem k systému hieroglyfů a možnostem různých jazykových hrátek a kódování by k tomu mohlo být využíváno samotné písmo či jakési mnemotechnické pomůcky fungující na podobném principu, jelikož díky obrazovému charakteru hieroglyfického písma s ním lze na jisté úrovni operovat jako s mentálními obrazy. Přestože kurzivní, tzv. hieratické

písmo fungovalo k zaznamenávání informací stejně dobře jako hieroglyfy, nebyly jím nikdy zcela nahrazeny a jejich podoba zůstala s jistými obměnami po celé období staroegyptských dějin živá. Je také třeba podotknout, že mnoho zádušních textů bylo i na papyrech psáno (kurzivními) hieroglyfy, což jistě mělo své opodstatnění.

V systému staroegyptského písma, které spojuje dohromady jak lingvistickou, tak symbolickou a obrazotvornou stránku jazyka, může mít jedno slovo či znak několik možných významů a rovin, neboť zde hraje roli význam, zápis a případně i výslovnost, což alfabeticke písmo neumožňuje. Některé texty jsou dokonce psány metricky, což mohlo vést k tomu, že pak byly snadněji zapamatovatelné (Baines 1983: 579). Jelikož hieroglyfické písmo nezapisuje samohlásky, samotné čtení a výslovnost byly z jistého hlediska založeny na mnemotechnice (Meltzer 1980: 49). Přestože samotné znaky hieroglyfického písma mohou mít přímo význam objektu, který zobrazují, nebo mají naopak pro základní význam slova pouze fonetickou hodnotu, při hlubším pohledu mohou odkazovat k různým dalším významům. Výsledný význam slova nebo textu může být spojen s různými asociacemi, a to díky podobnosti výslovnosti, symbolické rovině znaků nebo metaforické hodnotě samotných slov.

Písmo, zvláště písmo hieroglyfické, má tedy v jistém smyslu opravdu „magickou“ moc – písmo je něco, co činí myšlenky viditelnými. Přenáší představy a ideje do světa hlásek a obrazů a umožňuje je navzájem zaměňovat a tím „šifrovat“ informace do jednotlivých znaků, kterým však rozumí jen ti, kteří znají pravidla hry, kteří „ovládají slova“ a kteří vědí, co se skrývá za obrazem.

Pro ty, kteří se nikdy číst a psát nenaučili, zůstalo egyptské písmo, ať už v něm byly zapsány jakkoli důležité informace, jenom neproniknutelnou hradbou obrazů, ačkoli bylo všem na očích. Možná také proto mohly být některé vědomosti předávané ústně tak tajeny – přečíst texty dovedl málokdo, ale opakovat je by dovedl každý. Avšak bez znalostí, které za nimi stojí, a bez schopnosti jejich zapamatování by opakoval jen prázdná slova, která by mohla být snadno zaměněna za jiná, což je samozřejmě, zvláště bez dostatečných znalostí, možné i u psaného textu. Pokud však hieroglyfy fungovaly také jako obrazové připomínky určitého obsahu, u toho, kdo by tyto pomůcky znal a písmo správně přečetl, se možnost dezinterpretace značně snižovala. Možná i z těchto důvodů byly už samotná existence písma a jeho záznam považovány za něco tajemného a magického – a magie podle starých Egyptanů stála především na znalostech, které si bylo třeba pamatovat, a když bylo zapotřebí, vidět např. celý myšlenkový koncept za jedním jediným znakem, dohlédnout až za slova bohů.

Poznámky:

- Staroegyptský pojem *ka*, představující jednu ze složek člověka, se většinou překládá jako „duše“ nebo „duch“, ale jeho význam je mnohem širší. Jedná se o jakousi životní či oživující sílu, která byla součástí jak lidských, tak božských bytostí. Plurál *kau* odkazuje buď na *ka* několika/všech bytostí, nebo moc, kterou se *ka* vyznačuje či projevuje (Janák 2009: 211–224).
- Jedná se o prvotních devět bohů podle héliopolské tradice, kteří zastupují jednotlivé části a sféry stvořeného světa. Číslo devět mohlo v egyptském pojetí představovat nekonečné množství nebo úplnost.

- ³ Odkaz na mýtus o slunečním oku (viz např. Lexa 1921: 317–323).
- ⁴ Ranní podoba slunečního boha jako posvátného skarabea.
- ⁵ Podle egyptských představ jde o složku bytostí, která zřejmě původně znamenala moc a projev boha, bohů či jiných nadpřirozených bytostí ve světě. Později se tento význam posunul a *ba* mohlo označovat i posmrtné projevy člověka (Janák 2009: 224–238).
- ⁶ Šu spolu s bohyní Tefnut byli prvními božstvy, která podle héliopolské kosmogonie stvořil Atum. Šu představuje vzduch, světlo a prostor (a Tefnut jeho opak).

Prameny:

Menoferská teologie (Breasted 1901)
 Naučení pro krále Merikarea (Helck 1977)
 Texty rakví (Buck 1935–1961)

Literatura:

- Assmann, Jan: 1997 „Zur Ästhetik des Geheimnisses: Kryptographie als Kalligraphie im alten Ägypten“, in: Assmann, Aleida – Assmann, Jan – Hahn, Alois – Lüsebrink, Hans J. (eds.). *Schleier und Schwelle I*, München: Wilhelm Fink Verlag [Archäologie der literarischen Kommunikation V: Geheimnis und Öffentlichkeit], s. 313–327.
- Baines, John: 1983 „Literacy and Ancient Egyptian Society“, *Man*, New series 18/3, s. 572–579.
- 2007 *Visual and written culture in ancient Egypt*, New York: Oxford University Press.
- Bolzoni, Lina: 2001 *The Gallery of Memory. Literacy and Iconographic Models in the Age of the Printing Press*, Toronto: University of Toronto Press.
- Breasted, James H.: 1901 „The philosophy of a Memphite priest“, *Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde* 39, s. 39–54.
- De Buck, Adriaan: 1935–1961 *The Egyptian Coffin texts, Vols. I–VII*, Chicago: University of Chicago Press.
- Erman, Adolf – Grapow, Hermann: 1955 *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Berlin: Akademie Verlag.
- Faulkner, Raymond O.: 1973–1978 *The ancient Egyptian Coffin texts, Vols. I–III*, Warminster: Aris & Phillips.
- Hannig, Rainer: 2006 *Großes Handwörterbuch: Ägyptisch-Deutsch (2800-950 v. Chr.): Die Sprache der Pharaonen*, Mainz: Zabern (4. vydání).
- Helck, Wolfgang: 1977 *Die Lehre für König Merikare*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Hodge, Carleton T.: 1975 „Ritual and writing: An inquiry into the origin of Egyptian script“, in: Kinkade, Dale M. – Hale, Kenneth L. – Wener, Otmar (eds.). *Linguistics and Anthropology: In Honor of C. F. Voegelin*, Lisse: Peter Rider Press, s. 331–350.
- Janák, Jiří: 2009 *Staroegyptské náboženství I. Bohové na zemi a v nebesích*, Praha: OIKOYMENH.
- Koukolík, František: 2012 *Lidský mozek*, Praha: Galén.
- Landgráfová, Renata: 2011 *It is my good name that you should remember: Egyptian biographical texts on Middle Kingdom stelae*, Prague: Charles University in Prague, Faculty of Arts, Czech Institute of Egyptology.

- 2012 „Ars memoriae aegyptiaca? Egyptské hieroglyfy a antické umění paměti“, *Pražské egyptologické studie* 9, s. 56–59.
- 2013 „Magie, „matka“ vědy“, in: Kutílek, Miroslav – Landgráfová, Renata – Navrátilová, Hana. *Homo adaptabilis. Lidé jsou přizpůsobiví*, Praha: Dokořán (v tisku).
- Loftus, Elizabeth F. – Ketcham, Katherine: 1994 *The Myth of Repressed Memory*, New York: St. Martin's Press.
- Lexa, František: 1921 *Náboženská literatura staroegyptská*, Kladno: J. Šnajdr.
- Meltzer, Edmund S.: 1980 „Remarks on ancient Egyptian writing with emphasis on its mnemonic aspects“, in: Kolers, Paul A. – Wrolstad, Merold E. – Bouma, Herman (eds.). *Processing of Visible Language 2*, New York – London: Plenum Press [NATO Conference Series, Series III. Human Factors 13], s. 43–66.
- Piankoff, Alexandre – Rambova, Natacha: 1955 *The Shrines of Tut-ankh-amon*, New York: Pantheon Books.
- Pinch, Geraldin: 2010 *Magie ve starém Egyptě*, Praha: Mladá Fronta.
- Raven, Maarten J.: 2012 *Egyptian Magic. The Quest for Thoth's Book of Secrets*, Cairo: American University in Cairo Press.
- Ritner, Robert K.: 2001 „The religious, social, and legal parameters of traditional Egyptian magic“, in: Meyer, Marvin – Mirecki, Paul (eds.). *Ancient Magic and Ritual Power*, Boston: Brill, s. 41–60.
- 2008 *The Mechanics of Ancient Egyptian Magical Practice*, Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago (4. vydání).
- Small, Jocelyn P.: 1997 *Wax Tablets of the Mind. Cognitive Studies of Memory and Literacy in Classical Antiquity*, New York: Routledge.
- TLA: <http://aaew.bbaw.de/tla/>
- Vachala, Břetislav: 1992 *Moudrost starého Egypta*, Praha: Knižní podnikatelský klub.
- Yates, Frances A.: 1966 *The Art of Memory*, Chicago: The University of Chicago Press.

Abstract:

Behind the words of gods : Thoth's code

The article deals with the Egyptian concept of the magical power of words, writing and language, considering the importance of remembering these magical words, particularly in the Coffin texts. Some spells suggest that their magic was very closely connected with the knowledge of the right words, which should best be learnt by heart. It is evident from these texts that the magic of words and thoughts was connected with language and writing, as well as with memorising in ancient Egypt. From this point of view, the hieroglyphic script plays an important role in the religious and magical texts and also in their interpretation because of its linguistic as well as symbolic and pictorial value.